

Козак Л. В.,

*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів,
декан економічного факультету Національного університету
«Острозька академія»*

КЛАСТЕРИ ЯК ФОРМА РИНКОВОЇ ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ АПК

У статті поглиблено теоретичне трактування сутності кластерів, уточнено їх функції та визначено можливості їх застосування в агропромисловій сфері України.

The article deepens the theoretical interpretation of the notion cluster, specifies its functions and determines the possibilities of its usage in the Ukrainian agroindustrial complex.

Перебіг трансформаційних процесів в нашій державі показує, що потрібна системна та всебічна перебудова економічних взаємовідносин між усіма контрагентами ринків. Особливо актуальною є дана проблематика на сучасному етапі, оскільки Україна здійснює низку заходів щодо інтеграції до Європейського Союзу та СОТ. Домінуючою тенденцією розвитку ринкових відносин в більшості країн є перехід від стихійних неорганізованих обмінних процесів до їх свідомої цілеспрямованої організації. Цей процес супроводжується утворенням різних форм агломерацій та інших угруповань, чільне місце серед яких посідають кластери. Формування кластерів є особливо актуальним для неспроможних до саморегуляції ринків, зокрема агропромислового.

Розробці теоретичних питань формування сучасних агропромислових формувань присвячені праці вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема, Андрійчука В., Гайдуцького П., Дем'яненка С., Коваленка Ю., Дем'яненка М., Нелепа В., Павленка А.,

Пасхавера Б., Саблука П., Шеремети А. та інших учених. Їх зусиллями створений міцний теоретико-методологічний фундамент названої проблеми, вирішено багато її практичних аспектів, проте можливостей застосування кластерних моделей означені автори не розглядали. Сучасна теорія кластерів є більш адаптованою для промислових угруповань і вирішує лише окремі аспекти багатогранного партнерства. Зокрема, дискусійними залишаються ступінь інтеграції та характер економічних відносин в середині кластеру, принципи раціональної їх побудови та управління, способи та методи державного втручання в діяльність означених угруповань.

Основна мета цього дослідження полягає в поглибленні теоретичного трактування сутності кластерів, уточнення їх функцій та визначення можливостей їх застосування в агропромисловій сфері.

Передумови теорії кластерів виходять, як мінімум, від Альфреда Маршалла, що дослідив у своїй роботі "Принципи економічної теорії" феномен особливих промислових регіонів. У сучасній економічній теорії протягом першої половини ХХ сторіччя кластери розглядались як особливий феномен регіоналізму. Більшість теорій, в яких висловлювались традиційні аргументи на користь існування кластерів, були засновані на вивченні агломерацій. Але з розвитком глобалізації вони виявилися застарілими. Сучасна ж економіка відводить кластерам більш структуровану роль. Кластери необхідно розглядати в контексті сучасної теорії конкуренції, в широкому розумінні даного терміну, і впливу на неї процесів глобалізації.

Значний вклад в теорію кластерів здійснив М. Портер, який, спираючись на теорію національної та міжнародної конкурентоспроможності товарів та послуг, дає таке визначення: «Кластери – це сконцентровані за географічними ознаками групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників та постачальників послуг; фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агенцій із стандартизації, а також торгових об'єднань) у певних галузях, що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу» [6, с. 206].

Трохи пізніше М. Портер починає тлумачити кластери як «...систему взаємопов'язаних фірм та інститутів, що є більшою, ніж проста сума складових» [6, с.275]. На думку автора, саме синергетичний підхід у трактуванні кластерів є найбільш вда-

лим, оскільки показує соціально-економічну значимість означених угруповань, які покликані забезпечувати мінімізацію витрат по всій довжині конкретного маркетингового каналу, краще виконання соціальних програм, завдяки спільній діяльності та взаємодії окремих підприємств. Кластеру, як будь-якій синергетичній системі, має бути присутня спільна мета діяльності. Саме тому найбільш вдалим і лаконічним трактуванням означеної дефініції за Портером є таке: „Кластер – це географічна група взаємозалежних компаній і асоційованих інститутів, які пов'язані спільними цілями і доповнюють один одного” [7, с. 42].

Російські дослідниці теорії кластерів Ж.А. Мінгальова та С.В. Ткачова дають своє визначення кластера як індустріального комплексу, сформованого на базі територіальної концентрації спеціалізованих постачальників ресурсів, основних виробників та споживачів продукції, товарів та послуг, технологічно пов'язаних між собою [5, с. 97].

Як бачимо, наведені тлумачення кластерів мають сутнісну різницю один від одного, проте більшість авторів виділяють такі його складові:

- виробники класичної продукції і сервісні організації, які забезпечують її реалізацію та сервісне обслуговування;
- постачальники матеріалів, комплектуючих деталей машин і устаткування, послуг й інформації для виробників кінцевої продукції;
- фірми, які надають необхідні додаткові послуги, інформаційне та технічне забезпечення;
- організації, які проводять дослідження, перевірку стандартів, підготовку спеціалістів тощо.

Разом з тим більшість авторів поширюють теорію кластерів на індустріальні системи. Проте в країнах Європейського Союзу, а також в Канаді, США, Японії існують різні типи агропромислових угруповань, які функціонують за принципами, наближеними до кластерних. Найбільш показовим є досвід ЄЕС.

Початок структуризації сільськогосподарського ринку та створення агропромислових угруповань в країнах ЄЕС було покладено в грудні 1964 року, коли Рада міністрів ЄЕС затвердила рішення про створення єдиного ринку зерна та встановлення єдиних цін на зерно в усіх країнах співтовариства. Цей ринок почав функціонувати 3 червня 1967 року. Через рік, у червні 1968 році, почали функціонувати єдині ринки яловичини та молочних продуктів. До 1970 року система регулювання

ринків охоплювала вже 90 % сільськогосподарської продукції. Зараз у рамках ЄС функціонує понад 20 продуктових ринків, кожен з яких має свою систему регулювання та підтримки. Із середини 70-х років окремими об'єктами регулювання стали ринки зернових, рису, яловичини, цукру, свинини, птиці, яєць, фруктів та овочів, молочних продуктів, олії та олійного насіння, льону та конопель, хмелю, риби, тютюну, вина, коконів тукового шовкопряда, насінного матеріалу, квітів, баранини та ягнятини, сухих кормів білкових культур. Продуктовий ринковий підхід покладається і в основу структуризації генерального директорату ЄС. У ньому виділяються такі управління: ринків рослинництва, ринків тваринництва, ринків інших товарів, міжнародної торгівлі сільськогосподарських товарами.

У кожній країні зокрема створено низку організаційних утворень, які об'єднують виробників окремих продуктів, з одного боку, та відповідних переробних підприємств – з другого. У Франції, наприклад, інтереси сільськогосподарських товаровиробників представляють сільськогосподарські палати та професійні спілки, які є виборними органами з числа фермерів та їх сімей. На національному рівні діє Постійна асамблея сільськогосподарських палат, яка об'єднує президентів регіональних палат. Вона розробляє і погоджує позиції в галузі національної та європейської сільськогосподарської політики, вносить пропозиції щодо вирішення земельних та податкових проблем. Постійна асамблея має прямі контакти з Президентом Франції, парламентом та урядом. Для вирішення проблем координації сільськогосподарських та промислових частин АПК в країні створені так звані міжпрофесійні спілки. Крім них, у напрямку міжгалузевої координації діють органи державного регулювання економіки. Згідно з чинним законодавством Франції в галузі виробництва та збуту кожного сільськогосподарського продукту чи групи споріднених продуктів може діяти лише одна міжпрофесійна установа, затверджена державними органами.

Оскільки кожна організація управляє лише певним продуктивним ринком, всі вони в сукупності ніби розчленовують, структурують сільськогосподарський ринок на окремі регіональні кластери. На ринку зерна функціонує ONIC, цукру – FIRS, м'ясної худоби – ONIBEN, молока – CNIEL і т.д. Процес створення міжпрофесійних організацій у Франції був тривалим, проте нині можна сказати, що в країні сформувався єдине уявлення

і єдині підходи щодо їхніх завдань як національних монополій по відповідних видах продовольчих товарів. Завершився такий процес із врахуванням специфічних національних особливостей і в інших країнах Європейського Союзу, а також в Канаді, США, Японії тощо.

Для реалізації цілей і програм, які розробляються кластером, створюється керуючий орган, що може бути представлений у вигляді неурядової громадської організації, яка включає в себе представників усіх видів приватного бізнесу, науки і державних закладів. Саме з цієї позиції можна стверджувати, що досліджені організації цілком можна віднести до категорії кластерних. Крім того, їх можна розглядати як особливу форму ринкової централізації, яка покликана вирішувати низку проблем, пов'язаних із підвищенням ефективності суспільного виробництва та забезпечення міжнародної конкурентоспроможності національної економіки.

У доповіді, яка базувалася на дослідженні 114 найбільших регіонів США, стверджувалося, що низка регіонів стали процвітати, перетворившись на центри нової наукомісткої економіки завдяки розвитку сфери послуг або створенню нових видів виробництва – від нових видів продуктів харчування до комп'ютерів і електроніки. Інші регіони стали більш конкурентоспроможними через трансформацію старих видів виробництв (текстильна й автопромисловість) у нові, більш продуктивні напрямки, які почали розвиватися переважно через формування промислових кластерів. У доповіді також відзначалося, 90% нових робочих місць в США створювалось в таких регіонах [8, с.349]. Звідси можна зробити висновок, що основне призначення кластерів є створення наукомістких нових товарів на основі об'єднання зусиль підприємств різних галузей, науково-дослідних інститутів тощо.

Концепція кластерів забезпечує розвиток особливої форми мислення в багатьох галузях політики та економіки. Засноване на понятті кластерів мислення, серед інших напрямків, може спрямовувати економічну політику держави на науку і нові технології, на освіту і створення людського капіталу в країні, на сприяння експорту й іноземним інвестиціям.

Орієнтація на кластери в урядових структурах забезпечує також централізований механізм, за допомогою якого Уряд може поліпшити свою інформованість про реальні витрати і переваги, що пов'язані з конкретними політичними діями, а та-

кож підвищити мотивацію урядових організацій щодо більш ефективної економічної політики. Безперервна оцінка кластерів дає могутній інструмент для визначення ефективності широко-масштабної економічної політики, для виявлення недоліків і пошуку якісних практичних рішень. Спільні проблеми для декількох різних кластерів можуть бути визнані пріоритетними державними програмами.

У світлі вищевикладеного, Україні слід критично оцінити всі наслідки функціонування АПК за умов відкритості під впливом стихійних ринкових регуляторів. Предметом особливої ваги має бути підвищення ефективності державного регулювання аграрного сектору шляхом створення кластерних угруповань. Запровадження вищезгаданих заходів сприятиме підвищенню ефективності функціонування АПК, оптимізації витрат на фінансову підтримку сектору з боку держави, формуванню в аграрній сфері здорової конкуренції, а звідси, краще використання Україною порівняльних переваг у забезпеченості сільськогосподарськими ресурсами, що має велике економічне, політичне та соціальне значення.

Література

1. Указ Президента України "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку". 6 червня 2000р. // Офіційний вісник України. – 2000. – №23. – С. 20-22.
2. Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна". 29 червня 2000р. // Офіційний вісник України. – 2000. – №26. – С. 51-53.
3. Указ Президента України "Про заходи щодо розвитку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів". 7 серпня 2001р. // Офіційний вісник України. – 2001. – №32. – С.5-6.
4. Войнаренко М. Концепція кластерів до відродження виробництва на регіональному рівні // Економіст. – 2000. – №1. – С. 36-39.
5. Мингалева Ж., Ткачева С. Кластеры и формирование структуры региона // МЭ и МО. – 2000. – 495 с.
6. Портер Майкл. Конкуренция. – М.: Вильямс, 2000. – 495 с.
7. Портер Майкл. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран: Пер. с англ. / Под ред. В.Д. Щетинана – М.: МО, 1993. – 896 с.
8. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України. – К.: Логос, 1999. – 568 с.